

Лихацька Т.А.

Детермінанти електоральної участі

Узагальнено чинники, що впливають на електоральну участь громадян в умовах демократії. Виявлено, що політичні та неполітичні (іраціональні, психологічні) детермінанти електоральної участі є досить взаємозалежними між собою. Звернуто увагу на появі нових чинників, значимість яких може посилюватися в сучасних політичних умовах.

Ключові слова: електоральна участь, політична участь, вибори, демократія.

Обобщены факторы, влияющие на электоральное участие граждан в условиях демократии. Выяснено, что политические и неполитические (иррациональные, психологические) детерминанты электорального участия достаточно взаимосвя-

заны между собой. Обращено внимание на появление новых факторов, значимость которых может усиливаться в современных политических условиях.

Ключевые слова: электоральная участие, политическое участие, выборы, демократия.

The paper summarizes the factors that affect the electoral participation of citizens in terms of democracy. The results indicate that political and non-political (irrational, psychological) determinants of electoral participation are interrelated enough. Attention is paid to new factors, the importance of which may increase in the current political situation.

Key words: electoral participation, political participation, elections, democracy.

УДК 324:321.7

Лихацька Т.А.,
аспірант кафедри політології
та державного управління
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

Стабільність та успішність демократії в значній мірі визначається рівнем політичної участі громадян. При цьому важливою формою політичної участі виступає електоральна участь. У сучасних демократичних суспільствах вона виступає показником рівня демократичності політичної системи та слугує своєрідним індикатором суспільних настроїв та засобом легітимізації існуючого режиму. Вивчення електоральної участі є особливо важливим для розуміння специфіки виборчих процесів в постсоціалістичних країнах на етапі докорінної трансформації політичної системи. Розуміння того, хто бере участь у виборах і як голосує, дозволяє знайти відповіді на запитання, хто має право голосу в політиці, які соціальні групи і в якій мірі впливають на формування законодавчого органу країни та які наслідки це має для подальшої демократизації. Тому метою даної статті є виявлення чинників, що впливають на електоральну участь громадян в умовах демократії.

Розробкою детермінант електоральної участі займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. В основному праці стосувались теоретичних моделей, які пояснювали значимість того чи іншого чинника електоральної участі. Так, раціональні підходи в поясненні мотивів участі у виборах знаходимо в роботах С. Ліпсета [10], М. Фіоріні [4]. Для розкриття проблеми було важливо дослідити концептуальні підходи щодо мотивів та чинників, які впливають на рівень електоральної участі виборців. Тому ми спиралась на роботи зарубіжних дослідників Г. Алмонда, С. Верби [1], Т. Дая та Л. Зиглера [2]. Політичні детермінанти електоральної участі частково досліджували М. Бич [8], Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті [5], К. Кореньовський [9], К. Скаржинська [11], І. Охременко [4]. Серед українських вчених цією проблематикою дотично займалися Е. Ключенко [3], Ю. Шведа [7].

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці не існує загальноновизнаного визначення

поняття «електоральна участь». Спільним підходом вчених є його конкретизація через політичну участь, яка розглядається, як правило, як різновид відносин індивідів у політиці та різновид поведінки. При цьому дослідники розрізняють межі участі в політиці. По-перше, це участь в політичному процесі як «санкціонованому», легітимному. По-друге, це участь у політичному житті, що є ширшим за політичний процес і виходить за його межі, включаючи «несанкціоновані», нелегітимні й насильницькі дії. З огляду на цей аспект у західній соціології прийнято виділяти конвенційний та неконвенційний типи політичної участі. Т. Дай та Л. Зиглер розглядають конвенційну участь у політичному процесі як у повсякденній, нормальній, легітимній («...у рамках системи та за законом») діяльності в ситуації стабільності політичної системи, що не порушує «нормального перебігу демократичних політичних процесів» [2, с. 149].

При цьому вчені виокремлюють різну кількість форм конвенційного типу політичної участі. Однією з найтипівіших, традиційних із них є категорія «електоральна участь». Зокрема, С. Верба та Н. Най серед дванадцяти таких форм виділяють декілька, які мають відношення до електоральної участі. Це, зокрема, регулярна участь у голосуванні на президентських виборах; постійна участь у місцевих виборах; спроби переконати інших у доцільності участі в голосуванні [3, с. 56]. Виходячи з аналізу конвенційного типу політичної участі, електоральну участь можна визначити як реальні дії, через які громадяни залучаються до політичного процесу (відносин) і намагаються вплинути на нього через участь у легітимних виборах.

Які ж чинники визначають рівень електоральної участі громадян? Насамперед, це політичні чинники, в основі яких лежать уявлення громадян про необхідність приймати участь у політичному житті, відчуття причетності (політична самосвідомість, визнання громадянського обов'язку участі).

Така участь, на думку Г. Алмонда, С. Верби, проявляється завдяки «глибокій прихильності до норм активного громадянства» [1, с. 5]. У даному випадку йдеться про «активістську модель» електоральної участі. У 60-х роках В. Ріккер і Р. Ордешук впровадили навіть поняття «громадянського обов'язку». Згідно з концепцією виборці у своїх розрахунках беруть також під увагу підтримку демократії, яку вони суб'єктивно розуміли, з погляду народу та держави, як обов'язок [9, с. 241].

Досить ґрунтовний аналіз виборчої участі здійснив С. Ліпсет. Він зазначав, що виборці, на яких державна політика здійснює безпосередній, сильний вплив (наприклад, державні службовці, фермери, чи підприємці) зазвичай брали участь у виборах. Коли у виборчій кампанії порушувались питання, пов'язані з моральністю і релігійними цінностями, то це призводило до мобілізації жінок та людей релігійних. На думку вченого, головними детермінантами високої виборчої участі в певній групі виборців є сильний вплив урядової політики на її інтереси; доступність до інформації на тему зв'язку політичних рішень з інтересами групи, суспільний тиск, який мобілізує до віддання голосу, або невелика кількість тисків, що пересікаються [10, с. 197].

Щодо політичних чинників електоральної участі, то важливим із них є політична ефективність – відчуття громадянами можливості визначально впливати на політичний процес. Коли виборець не відчуває себе політичним суб'єктом, це призводить до зниження рівня його політичної участі та домінування в поведінці політичної іммобільності. Це, у свою чергу, створює сприятливе середовище для посилення протестних установок серед виборців, що є сприятливим моментом для мобілізаційних заходів опозиції.

На електоральну активність виборців впливає також рівень стабільності в суспільстві. У стабільних суспільствах спостерігається оптимістичне ставлення пересічних громадян до політики [5, с. 136–144]. Важливу роль серед чинників стабільності відіграє суспільно-політична ситуація в країні, вплив та дієздатність політичних інститутів, загальне співвідношення політичних сил, ступінь активізації та мобілізації опозиції і т.п.

Для всіх суспільних груп, як і суспільств загалом, є ріст зацікавлення політикою в період політичної, економічної криз чи кризи світоглядної. Бажання впровадження змін або утримання існуючого порядку мотивує громадян до дій. Скажімо, в Німеччині та Австрії найвища фреквенція зафіксована в 1932–1933 рр., або під час остатніх виборів перед падінням демократії.

У США зростає інтерес до виборів, коли серед кандидатів є «нові обличчя» або представники тих етнічних груп, які раніше не займали таких позицій. У країнах колишнього Східного блоку (за винятком

колишньої Чехословаччини) найвища явка була зафіксована в період краху старого режиму.

Як свідчать емпіричні дослідження, в нестабільному суспільстві поширюється крайній скепсис щодо власної здатності «конвенційно» впливати на політичні рішення, що торкаються безпосередніх інтересів населення [6, с. 572]

Скажімо, у випадку існування репресивної політичної системи, яка позбавляє виборців можливостей впливати на результати виборів, можемо спостерігати їх невисоку виборчу активність. Проте, коли вибори все ж залишаються «конвенційним каналом» участі в політичному житті для широких верств населення, то задля стабілізації політичної ситуації громадяни, як правило, користаються своїм виборчим правом і голосують активніше.

Участь у голосуванні залежить від сприйняття виборів як важливих та легітимних. Виборча фреквенція є високою, коли виборець сприймає сам акт голосування як важливу подію, а віддання голосу – як значну цінність та ціль. Більш популярними вважаються президентські, ніж парламентські вибори. Це може бути пов'язано з тим, що президентські кампанії, як правило, мають більший розмах (особливо в США), а кандидатів є небагато, порівняно з парламентськими виборами, що робить їх більш виразними і впізнаваними. Крім того, громадяни надають більшого значення функції глави держави. Тому на президентських виборах у Польщі в 1995, 2000 і 2005 роках явка виборців склала в середньому на 10% вище по відношенню до парламентських виборів [11, с. 43].

Якщо виборці мають натомість уявлення, що становище, яке прагнуть зайняти кандидати, є неважливим, а особи, що до того часу виконували ці функції, не користуються авторитетом, їх зацікавлення виборами буде незначним. Подібна ситуація мала місце на парламентських виборах в Польщі в 1991 і 1997 роках та на виборах до Європейського парламенту в 2004 р.

Важливими для громадян є парламентські вибори, якщо в даній політичній системі парламент відіграє основну роль. До групи менш важливих віднесемо вибори регіональні та місцеві. Як менш важливі можна розглядати парламентські вибори в демократичних системах, в яких є слабкою міжпартійна конкуренція, немає виразних програмових та ідеологічних відмінностей між урядом та опозицією, а самі вибори не призводять до зміни складу уряду.

Іншим важливим чинником є тип виборчої системи. Скажімо, за пропорційної системи інтерес до виборів буде вищим у випадку здатності висловлювати перевагу щодо кандидата. Порівняно з досить низьким рівнем участі в США (54,2%), країни з парламентською формою правління та мажоритарними виборчими системами виглядають значно ліпше (тут участь у виборах в серед-

ньому становить 75%). Однак найвищий показник участі (понад 84%) простежується в країнах із парламентською формою правління та пропорційною виборчою системою [7].

Відмітимо, що партійна система теж накладає свій відбиток на електоральну активність. Зокрема, багатопартійна система сприяє росту інтересу до політики в цілому і виборів зокрема, розширює мобілізаційні можливості конкуруючих партій (у поляризованій партійній системі виборці перебувають під мобілізаційним впливом) і побічно сприяє підвищенню значимості виборів. Рівень участі у виборах є залежним від того, який відсоток громадян є членами партії. Багатопартійність істотним чином посилює ідеологічні орієнтації виборців, що є одним із найсильніших мотивів участі у виборах. Звичайно, це стосується насамперед ідеологічно ідентифікованих виборців, які сповідують певну ідеологію та зараховують себе до ідеологічно орієнтованої групи (лівих, центристів, правих тощо). Група дослідників Мічиганського університету на чолі з А. Кемпбелом пояснюють участь у виборах соціально-психологічною потребою висловити свою належність до тої чи іншої групи (класу, етносу, конфесії, поселення, партії, тощо). Тобто виборці беруть участь у голосуванні, щоб підтримати на виборах «своїх».

Зазвичай виборці, які мають партійне членство, беруть участь у виборах частіше, ніж безпартійні. Скажімо, у США, де виборці ідентифікують себе з Республіканською чи Демократичною партіями, 2/3 з них підтримують на виборах кандидатів від «своєї партії». Більшість виборців європейських країн віддають голоси за ті партії, які ідентифікують себе не лише з їхньою ідеологією а й із релігійною конфесією, етнічною належністю, соціальним походженням.

Додаткову підтримку для рішення щодо голосування здійснюють й інші чинники, які можна назвати посилюючими. Такі посилення мають різновекторний характер: від захоплення до небажання до участі у виборчому акті (абсентеїзму). Для дослідників політичної участі фундаментальним залишається питання: чому люди обирають абсентеїзм замість активної участі в голосуванні? Варто пригадати, що участь у виборах не є єдиною функцією соціальних навичок. Не можна вважати, що громадяни голосують або не голосують для того, що так хочуть поступити. Рівень участі у виборах часто залежить від чинників, на які виборець не має впливу. Такий абсентеїзм прийнято називати вимушеним. Разом із тим ряд сучасних дослідників вирізняють також абсентеїзм мотивований.

Щодо вимушеного абсентеїзму, то варто зауважити, що незалежні від громадянина чинники, які утримують виборця від голосування, мають різну природу. Абсентеїзм може бути, з однієї сторони,

вимушеним через випадкові події, скажімо через раптову хворобу, смерть близької особи тощо. Також до вимушених причин ми можемо віднести неповносправність, скажімо, інвалідство чи немічність людей похилого віку.

Мотивований абсентеїзм виникає через складнощі, які можуть вплинути на демобілізацію виборця. Це, перш за все, витрати, котрі мусить понести виборець. До вимірних витрат можна зарахувати: необхідність реєстрації, знаходження відповідного приміщення, що вимагає часу та зусиль та прибуття до такого місця в день виборів. Для виборця можуть виникнути складнощі, щоб почерпнути інформацію про кандидатів чи партії. Не кожен здатний дізнатися про них стільки, щоб їх відрізнити. Деякі люди можуть вважати баланс цих коштів надто показним, щоб себе ним обтяжувати».

До посилюючих чинників можемо віднести доступ виборців до інформації. Як правило, частіше голосують особи, що належать до різного роду неполітичних груп, профспілок, асоціацій, об'єднань, релігійних громад. Вони характеризуються високим показником взаємодії між людьми з подібними проблемами, походженням і поглядами. Інтерес до виборів виникає у зв'язку з тим, що в групах вони мають можливість дискутувати, артикулювати потреби, обмінятися інформацією та, відповідно, підвищувати рівень політичної свідомості. Прикладом впливу релігійної спільноти на політичну участь є християнська радіостанція «Радіо Марія».

Низький показник відсутності на виборах також характерний і для добре освічених осіб, які характеризуються високою політичною культурою, більш легшим доступом до інформації та кращим вмінням її отримання та використання.

На характер політичної участі великий вплив має підтримка соціальної групи, в якій знаходиться людина. Варіанти поведінки виборців у значній мірі виникають із конформізму, якщо такі норми поведінки переважають у суспільстві. Люди, які мають мало контактів із громадськістю, голосують рідше, оскільки тиск, який чиниться на них, щоб проголосувати, є малим [8, с. 116]. Специфічний вид тиску відбувається в тоталітарних державах, де частка у виборах через страх санкцій є високою.

Окрім політичних чинників, що впливають на електоральну участь, є також неполітичні чинники, зокрема раціональні. Одним із перших у політичній науці зазначений підхід розробив А. Доунс, який у створеній моделі виборця розглядав його як істоту раціональну. Учений вважав, що виборець вирішить голосувати лише тоді, коли отримає за це певні зиски, що перевищуватимуть витрати.

На думку розробника економічної теорії демократії Е. Даунса, кожний громадянин голосує за ту партію, яка, як він розуміє, надасть йому більше

вигод, ніж будь-яка інша [4, с. 12]. При цьому сам процес голосування можна розглядати як прояв реалізації партикулярних інтересів особи. Так, віддаючи свій голос за партію, виборці розраховують на певну користь від реалізованого нею курсу. На підставі цього формується рішення про участь в голосуванні. Користь від участі в голосуванні може мати матеріальний характер (надія на покращення економічної ситуації фірми). Особи, що беруть участь у голосуванні, отримують також і емоційний зиск: вони тим самим уникають почуття вини за невиконання громадянського обов'язку.

Однак теоретики стверджують, що вигода з голосування в переважній більшості випадків мусить бути невелика, оскільки мінімальною є правдоподібність, що один голос вплине на остаточний результат. Більше того, баланс коштів і вигоди являє парадокс демократії тому, що затрати не редукуються до нуля, а зате вигоди можуть бути нульовими. Враховуючи це, Г. Туллок стверджував, що виборці є істотами ірраціональними [8, с. 114].

Люди, що беруть участь у голосуванні, вбачають також у цьому спосіб розв'язання власних проблем (покращення власного економічного становища, підвищення соціального статусу). Пояснення поведінки виборців під час голосування за партію в традиціях раціонального підходу запропонував у своїх роботах М. Фіорині. Він сформулював концепцію «економічного голосування». Згідно з постулатами теорії між результатами виборів і станом економіки країни існує прямий зв'язок: у своїй електоральній поведінці виборці переважно орієнтуються на якість життя за даної влади. Скажімо, коли громадяни відчувають, що результати виборів негативно вплинуть на стан економіки, то це значною мірою визначатиме політичну поведінку виборців. На думку М. Фіорині, під час голосування виборець виходить із того, що саме уряд несе відповідальність за стан народного господарства. Якщо жилось добре, голосують за уряд, якщо погано, – за опозицію [4, с. 12]. Така поведінка виборців є не лише інструментальною, але і раціональною, оскільки виборець мінімізує власні зусилля з досягнення сформульованих цілей, зокрема зі збору інформації, необхідної для прийняття рішення щодо участі у виборах.

На електоральну участь впливає також частота виборів. Рівень участі виборців у голосуванні перебуває в оберненій пропорції до неї. Також варто врахувати і соціально-економічний чинник: рівень освіти, соціальний статус і рівень доходів. Ймовірність участі у виборах зростає з рівнем освіти, вищими доходами. Простежується істотна залежність між виборчою активністю та віком. На участь у виборах впливає також і сегментація суспільства

за релігійною, расовою або етнічною приналежністю. Як правило, це відображається в партійній системі цього типу суспільства.

Таким чином, пояснення мотивів щодо виборчої участі має величезну кількість характеристик. Політичні та неполітичні (ірраціональні, психологічні) детермінанти електоральної участі є досить взаємозалежними між собою, і їх варто розглядати як взаємодоповнюючі. Існує значна кількість чинників, які, за певних обставин, можуть бути визначальними, а в інших – не відігравати такої ролі. Відповідно, перелік детермінантів електоральної участі є мінливим та неостаточним, певною мірою може відрізнятись в кожній з країн. Нова політична та економічна ситуація здатна посилювати значимість нових чинників. Тому перспективними виглядають подальші дослідження впливу сучасних суспільно-політичних процесів на рівень електоральної участі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–135.
2. Дай. Т. Демократия для элиты. Введение в американскую политику / Т. Дай., Л. Зиглер. – М. : Юридическая литература, 1984. – 320 с.
3. Ключенко Е. Политична участь: теорія, методологія та вимірювання із застосуванням методу шкалювання за Гутманом / Е. Ключенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 46–72.
4. Охременко И. Электоральное поведение: теория вопроса. Учебное пособие. Ч. 1. / И. Охременко. – Волгоград, 2002. – 49 с.
5. Патнам Р. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті ; пер. з англ. В. Ющенко. – К., 2001. – 302 с.
6. Українське суспільство – 2003. Соціальний моніторинг. – К. : ІС НАНУ, 2003. – 684 с.
7. Шведа Ю. Участь у виборах (фреквенція) / Ю. Шведа [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://yuriy-shveda.com.ua/communion/school-election-skill/260-frekvencia.html?format=html&lang=en>.
8. Być M. Determinanty aktywności politycznej wyborców / Być M. // Dialogi polityczne. Polityka - Filozofia - Społeczeństwo - Prawo / M. Czarniecki (red.) – 2007. – № 7. – S. 113–126.
9. Korzeniowski K., Psychologiczne uwarunkowania zachowań wyborczych / Korzeniowski K. // Podstawy psychologii politycznej / pod red. K. Skarżyńskiej. – Poznań : Zysk i S-ka, 2002, s. 237–238.
10. Lipset S., Homo politicus. Społeczne podstawy polityki / S. Lipset, Warszawa : PWN, 1995. – 500 s.
11. Skarżyńska K., Aktywność i bierność polityczna / K. Skarżyńska / Podstawy psychologii politycznej. – Poznań : ZYSK I SK-A – 2002. – 373 s.